

نکات مرتبط با محتوای آموزش ارزش‌های دینی و اخلاقی

مهناز حاج غلامرضایی*

چکیده

فرایند تعلیم و تربیت، به ویژه آموزش ارزش‌ها، همواره به‌عنوان یکی از زیرساخت‌های مهم سازندگی و اصلاح انسان و اجتماع، مورد توجه بشر بوده است. این فرایند، خود از ارکانی تشکیل شده است که محتوای آموزشی مناسب، یکی از آن ارکان می‌باشد. این پژوهش بر آن است تا به ارائه اصول مناسب در سازمان‌دهی و تنظیم محتوای آموزش ارزش‌های دینی و اخلاقی بپردازد. پژوهش حاضر، نظری و از نوع توصیفی - تحلیلی است و نتایج، بیانگر ارائه معیارهای درست انتخاب محتوای آموزش ارزش‌ها، نحوه سازماندهی آنها، به‌ویژه منابع مناسب، جهت آموزش ارزش‌های دینی و اخلاقی است. کلیدواژه‌ها: محتوای آموزش ارزش‌ها، ارزش‌های دینی، ارزش‌های اخلاقی.

مقدمه

تهیه محتوا، یکی از مراحل اساسی فرایند یاددهی - یادگیری است که از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. استفاده از هر محتوایی که به سادگی و بدون هیچ تدبیر و اندیشه‌ای در اختیار مربی قرار می‌گیرد، کاری بس نابجاست. یک محتوای مناسب باید بر اساس اصول خاصی تهیه و تنظیم شود تا بتوان از کاربرد آن موفقیت آموزش را انتظار داشت.

با اطمینان می‌توان گفت که حتی بهترین و کارآمدترین روش‌های تدریس هم بدون استفاده از محتواهای مناسب و مفیدی که بر اساس نکات خاصی طراحی شده باشند، در عمل پاسخ‌گوی فرایند آموزش نخواهند بود و در نهایت، بازدهی چندان مؤثری را هم به همراه نخواهند داشت. با توجه به اینکه هر آموزشی محتوای خاص خود را می‌طلبد، در آموزش ارزش‌ها، از جمله ارزش‌های دینی و اخلاقی نیز نیازمند محتواهایی هستیم که دربردارنده این مضامین‌اند.

«یکی از اصول مهمی که باید در طراحی آموزشی مورد توجه قرار گیرد، تهیه و تنظیم محتواهای آموزشی است؛ زیرا هنگام طراحی آموزشی باید درباره مطالب مشخصی که در برنامه گنجانده خواهد شد، تصمیم گرفته شود.»^۱

در بیشتر موارد، عدم کارآیی و غیر مؤثر بودن برنامه درسی، به دلیل نامناسب بودن محتوای آن نیست؛ بلکه به دلیل چگونگی تنظیم و سازمان دادن آن است که یادگیری را مشکل می‌کند یا نتیجه کمتری از انتظار را به بار می‌آورد. به طور کلی، محتوای درهم‌وبرهم و تجارب یادگیری پیش‌بینی‌شده بی‌ارتباط و جدا از هم، برای رسیدن به هدف‌های تربیتی کارساز نیستند.^۲

محتوای دروس و کیفیت آموزش، به لذت بردن از تحصیل کمک می‌کند. اگر محتوای دروس، جالب و قابل فهم باشد، نوجوان را به سوی خود می‌کشد و چنانچه کیفیت آموزش مطلوب نباشد، نوجوان را از درس و مدرسه سرخورده و وازده می‌کند و در نتیجه، او علاقه‌ای به تحصیل نشان نمی‌دهد. یکی از اصول مهم در فرایند آموزش، تهیه و تنظیم محتوای آموزشی است. در مبحث آموزش ارزش‌ها، محتواها باید به گونه‌ای انتخاب شوند که به صورت منابع غنی از ارزش‌ها، توان آموزشی مربی را بالا ببرند و عامل مؤثری در موفقیت برنامه آموزشی باشند.^۳

هر معلم باید در هنگام انتخاب محتوا یا تدریس، محتوای آموزشی را بر اساس معیارهای زیر ارزیابی کند:

۱. آیا محتوا رفتارهایی را که انتظار داریم، در شاگردان می‌پروراند؟
۲. آیا محتوا بر اساس توانایی‌های ذهنی و علمی شاگردان تهیه شده است؟
۳. آیا محتوا توالی مناسبی دارد؟
۴. آیا محتوا با اصول و مفاهیم علمی آن درس مغایرتی ندارد؟
۵. آیا محتوا با مدت زمان تخصیص‌یافته برای یادگیری انطباق دارد؟

اگر پاسخ همه این پرسش‌ها منفی باشد، معلم نمی‌تواند از آن محتوا در فعالیت‌های آموزشی استفاده کند؛ ولی اگر پاسخ تعدادی از پرسش‌ها منفی است، باید در محتوای آن بخش تغییرات لازم را انجام داد.^۴

پژوهش حاضر، نظری و از نوع توصیفی - تحلیلی است و با هدف ارائه اصول مناسب جهت سازمان‌دهی و تنظیم محتواهای آموزش ارزش‌های دینی و اخلاقی انجام پذیرفته است.

پیشینه تحقیق

پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب علوم تجربی چهارم ابتدایی بر اساس تکنیک ویلیام رومی، و مقایسه محتوایی کتاب بر اساس هدف‌های رفتاری حیطه شناختی بلوم» انجام شده است که جامعه آماری آن شامل تمام محتوای کتاب علوم تجربی پایه چهارم ابتدایی در سال ۸۷-۸۶ می‌باشد. در این پژوهش، حجم نمونه برابر با جامعه مورد مطالعه انتخاب شده است. گردآوری اطلاعات بر اساس پرسش‌نامه هدف‌های رفتاری در سطوح حیطه شناختی بلوم (که شامل: دانش، درک و فهم، کاربرد، تجزیه و تحلیل، و ترکیب و ارزشیابی است) انجام شد، و تکنیک ویلیام رومی در دو محور، متن و تصویر، جهت تحلیل محتوای کتاب، که روایی و پایایی آن نیز محاسبه گردید و نتایج آن عبارت‌اند از:

۱. تمام سطوح رفتاری حیطه شناختی بلوم، در محتوای کتاب علوم گنجانده شده است؛ اما از نظر میزان پوشش بر روی سطوح مختلف، از توازن مناسبی برخوردار نیست. مقایسه میانگین نمرات، مؤید آن است که بالاترین درصد، مربوط به سطح «درک و فهم»، و پایین‌ترین درصد، مربوط به سطح «تجزیه و تحلیل» می‌باشد و بین مؤلفه‌های سطوح حیطه

شناختی تفاوت معناداری وجود دارد؛ ۲. کتاب علوم تجربی پایه چهارم ابتدایی، از لحاظ متن، به روش نیمه‌فعال و در حد متوسط، و از لحاظ تصویر، به روش غیرفعال طراحی شده است.^۵

در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره راهنمایی با توجه به مسائل و مباحث روز جهانی در حوزه برنامه‌های درسی» محتوای کتاب‌های درسی دوره راهنمایی تحلیل شده است. موارد مورد نظر در این تحلیل محتوا، مفاهیم و مضامین مطرح در رویکردهای جدید برنامه‌های درسی را شامل می‌شود که با توجه به اقتضائات عصر جدید، از جمله جهانی شدن، گسترش روزافزون مرزهای دانش، و ارتباط و به هم پیوستگی هرچه بیش‌تر مردم جهان، مطرح شده است. این موارد شامل آموزش توسعه، آموزش محیطی، آموزش حقوق بشر، آموزش صلح، آموزش برابری، آموزش سلامت، و آموزش رسانه‌ها و فناوری اطلاعات است. این مفاهیم را در برنامه‌های تربیتی، سازمان‌های بین‌المللی، مانند یونسکو و یونسف نیز دنبال می‌کنند. یکی از برنامه‌ها با عنوان «آموزش جهانی یا آموزش همه جانبه»، در تعدادی از کشورهای جهان، از جمله جمهوری اسلامی ایران، به صورت آزمایشی اجرا شده است. نتایج حاصل از تحلیل محتوا نشان می‌دهد، به آموزش محیطی و آموزش چندفرهنگی بیش از حد انتظار، و به آموزش هروندی و توسعه در حد انتظار توجه شده است. در درون هر مفهوم نیز به مؤلفه‌های متعدد، به صورت متوازن توجه نشده است؛ به برخی مؤلفه‌ها بیشتر و به برخی کمتر از حد انتظار توجه شده است.^۶

نکات اساسی در انتخاب محتوای آموزش ارزش‌ها

محتوای آموزش ارزش‌ها نیز مانند سایر محتوای آموزشی باید بر اساس اصول خاصی تهیه و سازمان‌دهی شوند که عبارت‌اند از:

۱. معیارهای انتخاب محتوا

۱-۱. اهمیت

«محتوای انتخاب‌شده باید از درجه بالای اهمیت برخوردار باشد. آنچه که انتظار داریم مخاطبان یاد بگیرند و انجام دهند، باید در محتوا لحاظ گردد. مفاهیم اساسی به منظور تحقق اهداف برنامه آموزشی باید در محتوا مطرح شوند. قسمت اعظم محتوا باید شامل پیام‌هایی باشد که تأکید زیادی بر آن داریم. در واقع، محتوا باید باعث رشد توانایی‌ها، مهارت‌ها و

گرایش‌های فراگیران شود. محتوا نباید صرفاً بر اساس حیطه شناختی انتخاب شود، بلکه به حیطه عاطفی نیز باید توجه زیادی صورت گیرد.^۷

«با اینکه برنامه‌ریزان درسی اهمیت در انتخاب محتوا را مهم و اساسی می‌دانند، ولی توافقی بین آنان وجود ندارد که معیار اهمیت محتوا چیست.

- کسانی که از طرح‌های «موضوع - مدار» طرف‌داری می‌کنند، اعتقاد دارند که اندازه دانشی که به فراگیران انتقال می‌یابد، معیار اهمیت در محتواست.

- آنانی که از طرح‌های «فراگیر - مدار» حمایت می‌کنند، می‌گویند سهمی که محتوا در ایجاد تجربیات معنادار برای فراگیر دارد، معیار اهمیت است.

- افرادی که از طرح‌های «مسئله - مدار» طرف‌داری می‌نمایند، طرح مشکلات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی ویژه را دلیل اهمیت محسوب می‌کنند.^۸

در تعیین محتوا جهت آموزش ارزش‌ها، هر سه طرح یادشده به شکل مختلط می‌توانند به‌نوعی متمرکز واقع شوند و در طرح مفاهیم ارزشی به شکل محتوای آموزشی مورد استفاده قرار گیرند. بنابراین می‌توان گفت که طرح‌های «موضوع - مدار» که به افزایش و انتقال دانش در زمینه ارزش‌ها به فراگیران می‌انجامد، می‌تواند به‌عنوان معیار اهمیت محتوا مورد توجه قرار گیرند. طرح‌های «فراگیر - مدار» از این جهت که کسب تجربیات معنادار در زمینه مفاهیم اساسی ارزشی، از جمله عوامل مؤثر در جهت آموزش و تحکیم مباحث ارزشی‌اند به‌عنوان معیار اهمیت محتوا کانون توجه قرار می‌گیرند.

طرح‌های «مسئله - مدار» نیز از این جهت که در جامعه ما افراد در معاشرت و برخورد با یکدیگر با مسائل ارزشی به‌عنوان پرکارآمدترین مسائل سروکار دارند می‌توانند، مورد استفاده قرار گیرند. از این‌رو، طرح مسائل و مشکلاتی در زمینه مباحث ارزش‌ها، به‌ویژه ارزش‌های اخلاقی و دینی می‌تواند به‌عنوان معیار اهمیت محتوای درسی مطرح شود.

تعیین معیار اهمیت محتوا با توجه به موقعیت فراگیران و میزان اطلاع و آگاهی آنها، به صلاح‌دید مربی آموزش ارزش‌ها بستگی دارد.

۲-۱- اعتبار

«یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های یک محتوای آموزشی مناسب، معتبر بودن آن بر اساس منابع می‌باشد. باید مفاهیم و اصولی که از نظر علمی صحیح و معتبر هستند، انتخاب شده و به‌طور مرتب، اعتبار محتوا بررسی و بازبینی گردد.»^۹

در زمینه آموزش ارزش‌ها نیز می‌توان گفت: یکی از ویژگی‌های مربی، تسلط و آگاهی از مسائلی است که وی قصد تدریس آنها را دارد، بنابراین، مربی ماهر باید تلاش کند تا با توجه به تسلط و آگاهی خویش از حوزه مباحث ارزشی، به طرح محتوایی پردازد که از اعتبار لازم برخوردار باشند. محتوای ارائه شده در آموزش ارزش‌ها باید از پشتوانه محکمی از نظر اعتبار و سندیت برخوردار باشند؛ بنابراین، از طرح محتوایی که از درجه اعتبار لازم ساقطاند و جنبه سلیقه‌ای دارند، باید جداً پرهیز شود.

۳-۱. سودمندی

«سودمندی، به کاربرد مفید محتوا مربوط می‌شود؛ به این معنا که برنامه آموزشی تا چه حد بتواند دانشی را که در زندگی روزانه و آینده فراگیران کاربرد دارد، به او بیاموزد.»^{۱۰}

سودمندی، از نظر صاحب نظران مختلف، می‌تواند متفاوت باشد. «سودمندی در نظر معتقدان در طرح برنامه درسی «موضوع - مدار»، این است که تا چه حدی برنامه درسی بتواند دانشی را که در شغل آینده و فعالیت‌های دیگر بزرگسالی کاربرد دارد، به فراگیران بیاموزد. از نظر طرفداران طرح «فراگیر - مدار»، محتوایی که بتواند فرد را در به دست آوردن یک درک صحیح از «هویت خود» و کسب معنا در زندگی کمک کند، سودمندی بیشتری دارد. آنانی که از طرح «مسئله - مدار» حمایت می‌کنند، می‌گویند: محتوایی سودمند است که در غلبه با مشکلات اجتماعی و سیاسی، کاربرد مستقیم داشته باشد.»^{۱۱}

سودمند نبودن محتوا حاصلی جز هدر دادن وقت و هزینه را در پی نخواهد داشت.

۴-۱. انطباق با زمان آموزش و موقعیت‌های زمانی و مکانی

«تهیه و تنظیم محتوا باید بر مبنای پیش‌بینی مدت زمانی باشد که برای آموزش نیاز است و چنانچه محتوای تنظیم شده بر اساس زمان تخصیص یافته تهیه و تنظیم نشود، هرگز نمی‌توان در فرایند آموزش، فعالیت مطلوب آموزشی و تحقق هدف‌ها را انتظار داشت.»^{۱۲}

در رابطه با آموزش ارزش‌ها می‌توان افزون بر مطالب یادشده، یعنی انطباق محتوا با زمان آموزش، به بررسی مسئله دیگری نیز پرداخت و آن اینکه بهتر است محتوای آموزشی ارزش‌ها با توجه به موقعیت‌های خاص تهیه و تنظیم شود. برای مثال، مربی می‌تواند در آستانه اعیاد مذهبی خاص و یا مراسم عزاداری خاص، به تهیه و تنظیم محتوای لازم در رابطه با ارزش‌های دینی و اخلاقی متناسب با این موقعیت‌های زمانی پردازد. از سوی

دیگر، مربی می‌تواند با توجه به موقعیت‌های مکانی خاص، مثلاً حضور در زیارگاه‌ها، به تهیه و تنظیم محتواهایی متناسب با آن مکان‌های خاص پردازد.

۵-۱. انعطاف پذیری

شایسته است که مربی در انتخاب محتوا، به این معیار توجه ویژه‌ای داشته باشد؛ زیرا با توجه به گستردگی حوزه ارزش‌ها، در هنگام تدریس امکان کشیده شدن دامنه بحث به مطالب جانبی وجود دارد؛ از این رو، محتوا باید به گونه‌ای تنظیم شود که قابلیت رجوع به مسائل جانبی را داشته باشد و احیاناً محدودیت‌های زمانی، مانع از دسترسی کافی یادگیرنده به محتوای بیان‌شده نباشد.

«آیز در کتاب خود (۱۹۸۵) ضمن تأکید به اهمیت انتخاب محتوا، به معیارهای دیگری

نیز اشاره دارد:

- ارتباط محتوا با هدف:

- جذاب بودن محتوا:

- تناسب با پیشینه تجربی فراگیر»^{۱۳}

در اینجا به‌طور مختصر به بررسی این موارد می‌پردازیم.

۶-۱. ارتباط محتوا با هدف

از جمله اصول اساسی که باید در طرح یک محتوا مد نظر قرار گیرد، ارتباط محتوا با هدف آموزشی است. قرار گرفتن محتوا در جهت و سمت‌وسوی هدف آموزش، به حصول به مقصد و موفقیت فعالیت‌های آموزشی می‌انجامد.

«محتوای آموزشی باید بر اساس هدف‌های آموزشی معین، تهیه و تنظیم شود. مطالب و فعالیت‌های پیشنهادی باید دقیقاً با هدف‌های کلی، جزئی و رفتاری، مطابق و همسو باشد تا تحقق آن را امکان‌پذیر سازد. به عبارت دیگر، رفتارهایی که در هدف‌های اجرایی ذکر می‌شوند، باید راهنمای گزینش محتوای آموزشی قرار گیرند.»^{۱۴}

محتوای آموزش ارزش‌ها باید به گونه‌ای تنظیم شود که در راستای هدف اصلی از آموزش ارزش‌ها، یعنی ایجاد دانش، نگرش و بینش نسبت به مفاهیم ارزشی در میان آموزش‌گیرندگان باشد.

۷-۱. جذاب بودن محتوا

محتوای آموزشی باید به گونه‌ای باشند که قدرت جلب توجه و تمرکز حواس فراگیران را دارا باشند. جذابیت محتوا باعث افزایش میل به یادگیری و افزایش بازدهی آموزش خواهد شد.

۸-۱. تناسب با پیشینه تجربی فراگیر

محتوا باید متناسب با تجربیات خانه و جامعه‌ای باشد که کودکان از آنجا آمده‌اند. مربی باید تلاش کند تا محتوای آموزش ارزش‌ها در راستای تجربیات گذشته کودکان باشد. تناسب محتواها با تجربیات گذشته کودکان باعث می‌شود کودکان مطالب را به گونه‌ای ملموس دریابند و این امر به سهولت آموزش و سهل‌الوصول شدن دستیابی به هدف آموزش می‌انجامد.

۹-۱. پایه یادگیری مستمر و آموزش‌های بعدی

انتخاب محتوا باید به گونه‌ای باشد که یادگیری‌های بعدی، آموزش را میسر سازد.^{۱۵} تجربیات یادگیری باید مبنای یادگیری‌های بعدی باشد. در مباحث ارزشی، مباحث محتوایی باید به گونه‌ای انتخاب شود که مبحث جدید، زمینه را برای مباحث بعدی فراهم آورد؛ زیرا مباحث ارزشی به ویژه ارزش‌های دینی و اخلاقی، پایه و اساس یکدیگرند و می‌توانند به نوعی تکمیل‌کننده یکدیگر باشند. از سویی، ارزش‌های موجود در هریک از دو مقوله دین و اخلاق نیز به تنهایی، می‌توانند زمینه‌ساز یکدیگر باشند؛ بدین مفهوم که هریک از ارزش‌های دینی بستر مناسبی برای ارزش دینی دیگری هستند.

۱۰-۱. فرصت دادن به انواع فعالیت‌های یادگیری:

«تجربیات یادگیری باید به گونه‌ای فراهم شود که فعالیت‌های متعدد یادگیری را برانگیزد. مجاری مختلف ادراک فرد باید به کار آیند تا او به نحو ثمربخشی تجربه کند. در انتخاب محتوای برنامه‌ها باید سعی شود تا از تمامی مجاری ممکن برای درک بهتر آنها استفاده شود. شاید این امر بیشتر به نحوه ارائه محتوا مربوط باشد؛ اما در انتخاب محتوا هم باید به این امر توجه شود.»^{۱۶}

۱۱-۱. تناسب محتوا با مراحل رشد و توان فراگیران

در تمامی مراحل تدریس، یادگیرنده، از جمله عوامل اساسی است که باید مورد توجه جدی قرار گیرد؛ از این رو، محتوای تدریس نیز نباید به گونه‌ای باشد که خارج از سطح

درک و فهم و توان یادگیری یادگیرنده باشد. در انتخاب محتوا باید سطح معلومات یادگیرنده و سن و قابلیت‌های مربوط به مراحل رشد یادگیرندگان، مورد توجه قرار گیرد. می‌توان گفت که عدم توجه به این نکته اساسی، به دلیل ایجاد ناامنی، و یأس و احساس عدم توانایی در فراگیران، باعث ایجاد خلل در جریان آموزش می‌گردد.

۱۲-۱. کمک به رشد همه‌جانبه فرد

«وجود آدمی از ابعاد مختلف شناختی، عاطفی، اجتماعی، اخلاقی، ایمانی و جسمانی تشکیل شده است و در آموزش فرد بایستی به تمام این جوانب توجه شود و مقدمات لازم برای رشد آنها فراهم گردد. عدم توجه به یکی از این جوانب، منجر به یک آموزش ناقص می‌گردد.»^{۱۷}

۱۳-۱. انتخاب محتوا بر اساس روش آموزش

هر محتوایی را باید با روش خاصی آموزش داد و همه محتوایها را نمی‌توان با یک روش آموزش داد؛ بنابراین، اگر در آموزش ارزش‌ها، مربی روش خاصی را در نظر دارد، باید به تنظیم محتوای خاصی برای آن روش پردازد.

۱۴-۱. علاقه آموزش گیرنده

علاقه آموزش گیرنده، باید در انتخاب محتوای آموزشی مورد توجه مربی قرار گیرد. اگر محتوا به گونه‌ای باشد که علاقه مربی را برانگیزد، جریان آموزش با سهولت بیشتری ادامه می‌یابد؛ زیرا موجب ایجاد انگیزه در آموزش گیرنده می‌شود و تلاش او را برای فراگیری دو چندان می‌کند.

۲. نحوه سازمان‌دهی محتوا

سازمان‌دهی محتوا، بر اساس ملاک‌های متعددی صورت می‌گیرد که در ادامه به بررسی آنها می‌پردازیم.

۱-۲. توالی (تقدم و تأخر)

تولی، ترتیب ارائه مفاهیم و مطالب است که اهمیت فراوانی دارد. توالی یکی از زمینه‌های عمده بروز اختلاف نظر در زمینه سازمان‌دهی محتوای برنامه است.

«مهر محمدی (۱۳۶۷) در مقاله‌ای نظریه‌های مطرح‌شده در این زمینه را بیان می‌دارد:

۱. گانیه: حرکت از ساده به پیچیده؛
 ۲. پیازنه: سیر از عینی به ذهنی؛
 ۳. قوای ذهنی: محور بودن موضوعات درسی (دیسیپلین‌ها)؛
 ۴. برونر: محور بودن ساختار موضوعات درسی (دیسیپلین‌ها)؛
 ۵. دیویی: تعامل شاگرد و معلم؛
 ۶. کمینوس: سیر از موقعیت‌های واقعی به موقعیت‌های فرضی؛
 ۷. ایگن: سیر از موقعیت‌های فرضی به موقعیت‌های واقعی؛
 ۸. آزوبل: سیر از امور کلی به جزئی؛
 ۹. اسکینر: سیر از امور جزئی به کلی.^{۱۸}
- بسیاری از صاحب‌نظران، اصول زیر را برای سازمان‌دهی محتوا بیان می‌دارند:

الف) سازمان‌دهی محتوا از ساده و آسان به شکل پیچیده:

«مطالب ساده و آسان، کار ایجاد انگیزه را برای یادگیری راحت می‌کند. انسان‌ها معمولاً در حل مسائل و پشت سر گذاشتن موانع، احساس شغف نموده و خود را افرادی توانا می‌یابند. چنین شور و شغف و احساس توانمندی، انگیزه درونی را برای یادگیری چند برابر می‌کند. مطالب ساده، اغلب مطالب پایداری بوده و بیشتر این دسته مطالب، شکل‌دهنده اجزای محتواهای پیچیده و دشوار هستند.»^{۱۹}

برای نمونه، آموزش ارزش‌هایی چون مهربانی، دوستی و محبت، به‌مراتب آسان‌تر از آموزش ارزش عدالت می‌باشد که دارای جوانب متعددی است و گاهی باز نمودن مفهوم آن برای فراگیران، ممکن است باعث ایجاد ابهاماتی شود.

ب) سازمان‌دهی محتوا از کل به جزء

«قبل از پرداختن به جزئیات، عنوان کردن مفاهیم کلی لازم است.» مثلاً پیش از آموزش مبارزه با وسوسه‌های شیطانی و نفسانی، باید درباره‌ی عواقب و زیان‌های ناشی از وسوسه شیطانی و نفسانی باید صحبت کرد.

ج) استفاده از روش سازمان‌دهی مطالب

«محتوای بخشی از مواد آموزشی به‌گونه‌ای است که به‌طور طبیعی باید طبق یک سلسله مراتب ویژه ارائه شود.»^{۲۰}

برای مثال، در آموزش نماز خواندن، ابتدا مربی باید پیش از آموزش به فراگیر بفهماند که برای چه کسی نماز می‌خواند؟ چرا نماز می‌خواند؟ نماز خواندن چه فوایدی را در پی دارد؟ و نماز نخواندن چه عواقبی را به دنبال دارد؟ آن‌گاه پس از تثبیت مفهوم نماز در ذهن متربی و پذیرش آن توسط وی، به آموزش آن پردازد.

چ) سیر حرکت از معلوم به طرف مجهول

«ترکیب و ترتیب محتوای آموزش به‌گونه‌ای تعیین شود که با معلومات فعلی یادگیرندگان آغاز شود و به طرف دانش جدید حرکت کند. همچنین آغاز کردن، با مفاهیمی است که برای فراگیران شناخته‌شده است. سپس مرتبط ساختن آنها با مفاهیم مشابه جدید.»^{۲۱}

لازم است که در امر آموزش ارزش‌ها به‌گونه‌ای به پردازش اطلاعات پرداخته شود که متربی، ناگهان با توده‌ای از ناگفته‌ها و مجهولات روبه‌رو نگردد که اگر چنین شود، این امر به ایجاد تنش و در نتیجه یأس از عدم درک مطالب در متربی می‌انجامد و به یقین امر آموزش را در همان ابتدا مختل می‌کند؛ بنابراین واجب است که این سیر حرکتی از معلوم به مجهول، با مهارت مربی اجرا شود.

ح) استفاده از ترتیب عملکرد:

«این اصل می‌رساند که ترتیب تدوین محتوا باید بر اساس روال انجام گرفتن وظایف اثر بپذیرد.»^{۲۲}

برای نمونه، در مورد آموزش ارزش‌های دینی می‌توان به آموزش نماز اشاره کرد که باید تمام ارکان، مستحبات یا واجبات نماز، به ترتیب خاص خود آموزش داده شود تا متربی به همان گونه عمل کند و نماز بخواند؛ مثلاً باید بداند که نمی‌توان جای تشهد را با اذان و اقامه عوض کرد.

۲-۲. مداومت یا استمرار

«عناصر اصلی، یک محتوا بایستی در طول زمان از راه تجربه و آزمایش تکرار شوند. به عبارت دیگر، برای ایجاد مهارت‌های خاص در فراگیران، باید زمان لازم برای پرورش آن مهارت و ارائه فرصت‌های کافی به فراگیران در محتوا داده شده باشد.»^{۲۳}

همچون سایر فعالیت‌های یادگیری، در آموزش ارزش‌ها نیز مداومت و استمرار در تکرار و تمرین محتوای ارزشی می‌تواند تأثیر بسزایی بر یادگیری، و سرانجام تثبیت ارزش‌ها در ضمیر فراگیران داشته باشد.

۳-۲. وحدت و یک‌پارچگی

محتوای برنامه درسی باید به گونه‌ای باشد که برداشت‌های فراگیران در دروس مختلف در جهت تأیید یکدیگر باشند؛ یعنی بین مطالب و تجارب، پیوستگی و ارتباط وجود داشته باشد (همان) برای مثال، وقتی از مضرات ربا، ریا، بدحجابی و ... صحبت می‌کنیم، محتواهای ما، اعم از داستان، شعر، فیلم و... نیز باید این مطلب را تأیید کند.

بدین منظور، می‌توان به طور غیرمستقیم در قالب تدوین محتوای سایر دروس آموزشی (تاریخ، زمین‌شناسی، فیزیک، جغرافی، دینی و...) به گونه‌ای ماهرانه ارزش‌ها را گنجانده و آموزش داد.

- محتواهای مناسب در آموزش ارزش‌ها

۱. قرآن

قرآن، نخستین، کامل‌ترین و اصیل‌ترین کتابی است که برای تعلیم ارزش‌ها و به هدف پایه‌ریزی جامعه ارزشی بر مسلمانان نازل شده است و یکی از غنی‌ترین منابع ارزشی شمرده می‌شود. هدف اصلی همه کتاب‌های آسمانی، به ویژه قرآن، آموزش ارزش‌هاست تا پیروان ادیان الهی با استفاده از معارف این کتاب‌ها، جامعه‌ای بر پایه ارزش‌های الهی بنا دهند و در سایه این ارزش‌ها، به حیات طیبه و سعادت حقیقی، یعنی رضای الهی دست یابند. تدبر در این کتاب آسمانی، ما را با معارف نهفته در آیات آن آشنا می‌سازد و به‌کارگیری این معارف، سبب شکوفایی استعدادهای فطری ما می‌شود؛ زیرا قرآن کتابی است برگرفته از علم الهی و ازلی؛ و سخنان خالق قادر و بی‌همتایی است که آفریننده ارزش‌ها و خوبی‌هاست. این کتاب ارزشمند، کوتاه‌ترین راه برای کسب ارزش‌ها و فضایل و آسان‌ترین راه برای شکوفایی فطرت و رسیدن به سعادت است. در سوره مبارکه بنی اسرائیل، آیه ۹ می‌خوانیم: «به راستی این قرآن به آیینی که از همه آیین‌ها استوارتر و جامع‌تر است، هدایت می‌کند، و به آن مؤمنانی که کارهای شایسته می‌کنند، نوید می‌دهد که برای آنان پاداشی بزرگ خواهد بود.»

همچنین در سوره مبارکه حدید، آیه ۹ می‌خوانیم: «اوست آنکه بر بنده‌اش محمد ﷺ آیاتی روشن از قرآن را که بیانگر احکام دین است، فرو می‌فرستد تا شما را از تاریکی‌ها بیرون آورد و به سوی نور روانه سازد.»

حضرت علی علیه السلام در خطبه ۱۹۸ **نهج البلاغه** می‌فرماید:

«قرآن نوری است که خاموشی ندارد؛ چراغی است که درخشندگی آن زوال نپذیرد؛ دریایی است که ژرفای آن درک نشود؛ راهی است که رونده آن گمراهی ندارد؛ شعله‌ای است که نور آن تاریک نشود؛ جداکننده حق و باطل است که درخشش برهانش خاموش نگردد؛ بنایی است که ستون‌های آن خراب نشود...».

در خطبه ۱۶۶ **نهج البلاغه** می‌خوانیم: «همانا خداوند بزرگ کتابی هدایتگر فرستاد. نیکی و بدی، و خیر و شر را آشکارا در آن بیان فرمود.» تمامی آیات و روایات بیان‌شده، مؤید مناسب بودن قرآن به‌عنوان محتوایی مناسب برای آموزش ارزش‌هاست.

۲. نهج البلاغه

کتاب گرانب‌های **نهج البلاغه**، بعد از قرآن، یکی از اصیل‌ترین کتاب‌های اسلامی، و منشأ فصاحت و منبع بلاغت است. دقت در بندبند این کتاب، نمایانگر آن است که این کتاب معدنی پر بار از فضایل، دریایی از حقایق و گنج پنهانی از حکمت‌ها و رهنمودهاست. سخنان گهربار حضرت امیرالمومنین علیه السلام، همچون اقیانوس بی‌کرانی است که گوهرهای گرانب‌ها و نایاب بی‌شماری را نصیب آدمی می‌سازد؛ کتابی است سرشار از اصول، عقاید، علوم، علل، تعاریف، شرایط، وظایف، روش‌ها، میزان‌ها، ویژگی‌ها، جایگاه‌ها، شناخت‌ها، انذارها، تبشیرها، خط‌مشی‌ها، ضرورت‌ها، عاقبت‌اندیشی‌ها، خطرها، پرهیزها، خصلت‌ها، شگفتی‌ها، رهاوردها، شکست‌ها، پیروزی‌ها، ارزش‌ها، پندها، فلسفه‌ها، نشانه‌ها، ریزینی‌ها و خلاصه، هر آنچه که عقل عاقل می‌طلبد. این سخنان، برخاسته از اندیشه‌ی مردی است که دریای علم و حکمت است؛ چنان دل‌نشین و حکیمانه می‌گوید که در دل هر اندیشمند عاقلی رسوخ می‌کند. از این رو، **نهج البلاغه** پس از قرآن منبعی غنی و سرشار از ارزش‌های دینی، اخلاقی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، هنری و... است و می‌تواند به‌عنوان یکی از بهترین و بی‌نظیرترین محتواها، در آموزش ارزش‌ها به کار گرفته شود.

۴. ادعیه و احادیث و روایات

کتاب‌های ارزشمند ادعیه و احادیث و روایات (**نهج الفصاحه**، **صحیفه سجادیه**، و **مفاتیح الجنان** و...) که هر یک گنجینه‌ای از معارف و مناجات‌های اصیل، و سرشار از نکته‌ها و

پندها در جهت هدایت و سعادت بشریت‌اند، می‌توانند به‌عنوان محتوای آموزش ارزش‌ها مورد استفادهٔ مربی قرار گیرند.

حقیقت این دعاها و احادیث و روایات، حقیقت عشق است و معرفت. عشق و معرفت به آفرینندهٔ زیبایی‌ها و خوبی‌ها، خالق هستی و منتهای کمال و خیر مطلق. بنابراین، بر یک مربی آگاه و بصیر لازم است تا با دیدی وسیع به آنها بنگرد و از هر فراز این گنج‌های بی‌بدیل و ثروت بی‌پایان، هزاران نکته برگیرد و در جهت آموزش ارزش‌های دینی و اخلاقی از آنها بهره جوید و از این چشمه‌های بی‌کران رحمت، جرعه‌ای به متریان خویش بنوشاند.

در دعای بیست و یکم *صحیفهٔ سجادیه*، با کلام زیبای امام سجاده علیه السلام روبه‌رو می‌شویم که حاکی از معرفت عمیق ایشان است و انسان را به‌سوی تنها راه هدایت - که همان ارزش مطلق است - فرا می‌خواند و عجز آدمی را در برابر عظمت ایشان به نمایش می‌گذارد.

«پروردگارا! اگر روی کریم خویش را از من برگردانی و از فضل عمیم خویش محرومم دارای، راه فرار مرا به‌سوی خود ببندی و مرا در پناه درگاهت نپذیری، چه خواهم کرد. راهی که مرا بر منزل مقصود رساند، جز راه تو نشناسم و دستی که آرزوی مرا برآورد، جز دست تو نیست. اگر کائنات به کمک من برخیزند، هرگز نتوانند آنچه را که از تو خواهم به من رسانند. من بندهٔ ذلیل توام و جز ذات اعلای تو هیچ کس بر سرنوشت من حکومت ندارد. ...»

۴. طبیعت

طبیعت، مجموعه‌ای کامل از آیات و نشانه‌های الهی است که خداوند در آیات مختلف قرآن انسان را به تدبیر و تفکر در آنها دستور داده است؛ از جمله در آل‌عمران: ۱۹۱؛ رعد: ۳؛ نحل: ۶۶ و ۶۹ و ۱۱ و ۱۰؛ غاشیه: ۲۰ و ۱۷؛ نبا: ۱۶ و ۶؛ عنکبوت: ۲۰.

«جهان آفرینش چنان شگفت‌انگیز است که بشر عادی هیچ‌گاه نمی‌تواند مدعی شود که به همهٔ اسرار آن آگاه شده است. جهان طبیعت دو چهره دارد: یکی مُلک و دیگری ملکوت. صورت مُلک آن، همان ظاهر طبیعت است و ملکوت عالم، باطن و حقیقت آن است که همان جنبهٔ ربطی و وابستگی آن به مبداء آفرینش است.»^{۲۴}

خداوند در آیات متعددی انسان را به سیر و سیاحت در طبیعت دعوت می‌کند و ایشان

را به دقت در تمام مخلوقات، از جاندار گرفته تا بی‌جان، از کوچک گرفته تا بزرگ، فرا می‌خواند. دقت و تفکر در زندگی مورچه، زنبور عسل، ساختمان بدن شتر، انواع میوه‌ها، نهرها، درختان، کوه‌ها، آسمان، زمین، باران، باد، خورشید، ماه، ستارگان و حرکت شب و روز، ساختمان بدن انسان و... به همه انسان‌های آگاه توصیه شده است.

نراقی درباره تفکر در آیات آفاقی و مشاهده قدرت پروردگار چنین می‌گوید: «اگر دیده بصیرت بینا شود، در هر جزوی از اجزای آن، از عجایب قدرت و بدایع حکمت آن قدر مشاهده کنی که واله و حیران شوی و به عظمت و جلال خالق آن یقین نمایی. وی همچنین می‌گوید: آن‌گاه نظری به کوهسار افکن و ملاحظه کن که چگونه خالق بی‌چون آنها را بر پا داشته و اطراف زمین را به آنها استحکام داده است. زمانی تأمل کن در انواع گیاهان که از حد و حصر افزون و از حساب و شماره بیرون است؛ هر یک را شکلی و رنگی و طعمی و بویی و منفعتی و خاصیتی و...»^{۲۵}.

۵. تاریخ

«مطالعه تاریخ و سرگذشت پیشینیان، منبع رشد عقل و تکامل اندیشه، و برای آیندگان درس آموز است. از این رو، بخش عظیمی از آیات قرآن مشتمل بر داستان زندگی گذشتگان است که خداوند برای هدایت و تربیت آیندگان در معرض دید و تفکر آنان نهاده، مردم را به سیر در زمین و مطالعه آن فرا می‌خواند تا سایه روشن این صحنه‌های زشت و زیبا را بنگرد و آنچه را مایه سعادت آنان بوده است، یاد بگیرند و از آنچه مایه بدفرجامی آنان شده، بر حذر باشند.»^{۲۶}

با توجه به تأکید قرآن، مبنی بر درس آموز بودن تاریخ گذشتگان، یک مربی می‌تواند از این محتوای غنی برای آموزش ارزش‌ها استفاده کند. سوره مبارکه اعراف، آیه ۱۷۶ به این موضوع اشاره می‌کند که نقل داستان‌ها در تاریخ، به منظور گشودن باب تفکر و هموار کردن راه تعقل است.

این محتواهای تاریخی می‌توانند شامل تاریخ زندگانی پیامبران، ائمه هدی علیهم‌السلام و مسائل، مصائب و ظلم‌هایی که بر آنان وارد شده است و نیز تاریخ حکومت‌های گذشته باشد که هر یک به نوبه خود درس‌هایی را به ما می‌آموزند؛ زیرا تاریخ، سراسر پوشیده از ارزش‌ها و ضدارزش‌ها و شکست‌ها و پیروزی‌هاست و یک مربی ماهر و کارآموده می‌تواند با دقت

تمام، مواردی از آنها را انتخاب کند و به‌عنوان محتوای آموزشی، در طراحی فرایند آموزش مورد استفاده قرار دهد.

حضرت امیرالمومنین علی علیه السلام در خطبه ۱۹۲ می‌فرماید: «مردم! از آنچه که بر ملت‌های گذشته، از کیفرها، عقوبت‌ها و سخت‌گیری‌ها و ذلت و خواری فرود آمده است، عبرت بگیرید.» فلسفه تاریخ در این است که ما تاریخ گذشتگان را با دقت بخوانیم و آن را در ذهن خود بازسازی کنیم و از آنچه که خوب و پسندیده است، برای خود توشه برداریم و از آنچه سبب شکست و نابودی آنان بوده است پرهیز کنیم.

حضرت علی علیه السلام در نامه ۳۱ **نهج البلاغه** خطاب به حضرت امام حسن مجتبی علیه السلام می‌فرماید: «دلت را با اندرز نیکو زنده کن و با بررسی تحولات ناگوار دنیا به او آگاهی بخش و از دگرگونی روزگار و زشتی‌های گردش شب و روز او را بترسان. تاریخ گذشتگان را بر او بنما و آنچه را که بر سر پیشینیان آمده است، به یادش آور. در دیار و آثار ویران رفتگان گردش کن و بیاندیش که آنها چه کردند؟ از کجا کوچ کرده و در کجا فرود آمده‌اند؟ [آنان] از جمع دوستان جدا شدند و به دیار غربت سفر کردند. گویا زمانی نمی‌گذرد که تو هم یکی از آنان باشی!»

۶. متون ادبی

متون ادبی و ادبیات هر ملت، مجموعه‌ای گران‌بهاست که توسط روشن‌فکران و دانشمندانی متفکر نگاشته شده است و می‌توان از آنها به‌عنوان منابع غنی ارزش‌ها یاد کرد. یک مربی شایسته و برجسته می‌تواند با توجه به سن و استعداد متربی‌ان و موقعیت یادگیری آنها، از میان متون یادشده، نمونه‌های مناسب و مفیدی را انتخاب نماید و در آموزش ارزش‌ها از آنها استفاده کند. از جمله این متون ادبی، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۷-۱. شعر

شاعران به منزله سرمایه‌های گران‌بها در تاریخ هر ملت، از مایه‌های فخر و مباهات آن ملت به شمار می‌روند. ملت ما نیز با داشتن شاعران برجسته‌ای چون مولانا، حافظ، سعدی و فردوسی از گنجینه‌های عمیق معرفتی برخوردار است. بسیاری از اشعار با مضامین بالای ارزشی که برگرفته از ضمیر پاک و معنوی شاعران می‌باشند، می‌توانند به مثابه بهترین محتواهای آموزش ارزش‌ها به کار گرفته شوند. کمتر کسی را می‌توان یافت که با شنیدن

شعری زیبا با مضمون معنوی و اخلاقی تحت تأثیر قرار نگیرد و از آن لذت نبرد. قدرت تأثیر گذاری بسیار زیاد اشعار پرمحتوا می‌تواند دلیل مناسبی برای استفاده از آنها به‌عنوان محتوای آموزشی در تعلیم ارزش‌ها باشد.

۲-۶. داستان

داستان‌ها و حکایات نیز می‌توانند به منزله محتوای آموزش ارزش‌ها مورد استفادهٔ مریبان قرار گیرند. این داستان‌ها می‌توانند شامل داستان‌های تاریخی، ادبی و حماسی باشند که هر یک به‌نوعی از مضامین خاصی برخوردارند و مفاهیم ارزشی فراوانی را به ما آموزش می‌دهند. داستان زندگانی پیامبران، ائمه اطهار علیهم‌السلام و شخصیت‌های تاریخی، بهترین منابع آموزشی به‌شمار می‌روند، برای مثال، داستان زندگانی و رشادت‌های حضرت سیدالشهدا، امام حسین علیه‌السلام داستانی است که ارزش‌های والای انسانی را در گوشه‌گوشهٔ خود نهفته دارد. درس‌های عاشورا سال‌هاست که برای عاشقان و تشنگان مرور می‌شود و هر بار، شیفتگان معرفت را به اعماق تاریخ برده، الگوهایی از تقوا، انسانیت، جوانمردی، راستی، رشادت، مردانگی، آزادی و مظلومیت را برای آنان مجسم می‌سازد. مهم‌ترین دستاورد نقل یک داستان، معرفی ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها به منزلهٔ یک معیار سنجش است تا متریبان از آنها درس‌ها گیرند و توشه‌ها ذخیره کنند.

۳-۸. ضرب‌المثل‌های اصیل

مثل‌های هر قوم و ملت، جالب‌ترین و مهم‌ترین بخش فرهنگ مردم آن به‌شمار می‌روند که می‌توانند در شناخت ارزش‌ها و ضدارزش‌ها به متریبان بسیار کمک کنند. برای نمونه:
زن کاری، مرد کاری، تا بگردد روزگاری؛ عقل سالم در بدن سالم است؛ خواستن توانستن است؛ زمستان رفت و روسیاهی به زغال ماند؛ (یعنی انجام کار، سخت بود و مشکل حل نشد و آنان که یاری نکردند، قابل سرزنش‌اند؛
به دعای کسی نیامده‌ام که به نفرین کسی بروم؛ (یعنی ثابت و پابرجاییم و به ارادهٔ کسی وضع خود را تغییر نمی‌دهیم).
ضرب‌المثل‌ها به دلیل حجم اندکشان، به آسانی می‌توانند به‌عنوان محتوای آموزشی، به ویژه در فرصت‌های کوتاه، مورد استفادهٔ مربی قرار گیرند. بسیاری از این ضرب‌المثل‌ها، با وجود حجم کمشان، از معانی و محتوای ارزشی وسیعی برخوردارند.

۷. تجربه

خداوند می فرماید: « والله اخرجکم من بطون امهاتکم لا تعلمون شیئا و جعل لکم السمع و الابصار و الافئده لعلکم تشکرون». (نحل: ۷۸)

انسان در ابتدای تولد چیزی نمی‌داند و از معلومات اکتسابی تهی است. با گذشت زمان، به تدریج رشد می‌کند و بر اثر برخورد با موقعیت‌های مختلف، معلومات زیادی را فرا می‌گیرد و با حوادث و مسائلی روبه‌رو می‌شود که آنها را در گنجینه معرفتی خویش که «تجربه» نامیده می‌شود، ذخیره می‌سازد. «تجربه‌ها»، چه تجربه‌های شخصی و چه تجربه‌های دیگران، به انسان کمک می‌کنند تا پیوسته از تکرار قضایا پرهیز کند و در برخورد با مسائل جدید، از معلومات پیشین خویش استفاده نماید.

یک مربی کار آزموده می‌تواند با نهایت دقت و تبحر از میان تجربه‌های مفید و پرثمر خود یا دیگران، بهترین و مفیدترین آنها را برگزیند و به منزله محتوای آموزش ارزش‌ها استفاده شود؛ مواردی حاوی «مسائل ارزشی» که به کمک آنها بتوان ارزشی را بیان و ضد ارزشی را نفی کرد.

حضرت علی علیه السلام در این رابطه، خطاب به فرزند بزرگوارشان امام حسن علیه السلام می‌فرماید: من به اندازه گذشتگان عمر نکردم؛ اما در کردار آنها نظر افکندم؛ در اخبارشان اندیشیدم و در آثارشان سیر کردم و از هر چیزی، مهم و ارزشمند آن را و از هر حادثه‌ای، زیبا و شیرین آن را برای تو برگزیدم و ناشناخته‌های آنان را دور کردم. ایشان در همان نامه می‌فرماید: «پس در تربیت تو شتاب کردم، پیش از آنکه دل تو سخت، و عقل تو به چیز دیگری مشغول شود، تا به استقبال کارهایی بروی که صاحبان تجربه زحمت آزمون آن را کشیده‌اند و تو را از تلاش و یافتن بی‌نیاز ساخته‌اند و...»^{۲۷}

ایشان در قسمتی از حکمت ۲۱۱ می‌فرماید: «حفظ و به‌کارگیری تجربه، رمز پیروزی است.» مربی می‌تواند شرایطی را فراهم کند که مربی، خود موفق به کسب تجربه شود و در حین کسب تجربه، ارزش‌ها را فرا گیرد. تجربه‌ای که خود شخص به دست می‌آورد، به مراتب ماندنی‌تر، عبرت‌آموزتر و درس‌آموزتر است.

۸. خود (انسان):

«بیلی انسان را به‌عنوان یکی از منابعی یاد می‌کند که با شناخت آن می‌توان به بسیاری از ارزش‌ها پی برد و لذا به‌عنوان یک محتوای آموزشی به شمار می‌آید.»^{۲۸}

«وظیفه آدمی است که خود را بشناسد و بداند که اصل او از عالم علوی است و نفس او را بقاست و غرض از آوردن او به این عالم آن است که عالم معقولات را شناخته و کارهای نیک را انجام دهد و در راه سعادت نفس خود سعی و عمل کند و خود را به اصل خویش (به نفس کلی) که منزل و مقصود اوست و حیات جاودانی همان است، برساند.»^{۲۹}

خداوند در سوره مومنون آیات ۱۴-۱۲ می‌فرماید: «همانا انسان را نخستین بار از عصاره گلی آفریدیم؛ سپس نسل او را از نطفه مقرر داشتیم؛ سپس آن نطفه را لخته خونی ساختیم؛ آنگاه آن لخته خون را به صورت پاره‌گوشتی (که گویی) جویده شده درآوردیم؛ پس آن قطعه گوشت را استخوان‌هایی چند ساختیم؛ آنگاه استخوان‌ها را با گوشت پوشاندیم؛ سپس آن را آفریده دیگر ساختیم (به او حقیقت انسانی بخشیدیم). پس خداوند که بهترین آفریننده است، پرخیر و برکت است.» و در آیات ۷ و ۸ سوره مبارکه سجده، آیه ۶۷ سوره مبارکه غافر، و آیه ۲ سوره مبارکه انسان نیز به این موضوع تأکید فرموده است: سپس از روح خویش در او دمیده (حجر: ۲۹؛ ص: ۷۲)، و از فرشتگان خواست تا بر او سجده کنند. (اعراف: ۱۱؛ بقره: ۳۲-۳۰). خداوند فرزندان آدم را گرامی داشت و کرامت بخشید. (اسراء: ۷۰).

و انسان را به مقام خلیفه‌الهی و جانشینی خود برگزید. (بقره: ۳۰)؛ و امانت الهی به او سپرده شد. (احزاب: ۷۲). در سوره مبارکه (انسان: آیه ۳ و ۲) می‌خوانیم: «ما انسان را بینا و دانا ساختیم تا دعوت خدا را بشنود و نشانه‌های او را در آفرینش ببیند. همانا ما راه راست را به او نشان دادیم و اوست که یا سپاس می‌گذارد و یا ناسپاسی می‌کند.» خداوند در آیه ۵۶ سوره مبارکه زاریات، هدف از آفرینش انسان را رسیدن به مقام عبودیت می‌خواند و در نهایت، مقصد انسان را به سوی خویش می‌داند. (بقره: ۱۵۶).

با توجه به سیر آفرینش انسان و ارزش وجودی او در پیشگاه خداوند، بر انسان واجب است در این سیر تکاملی، ویژگی‌های وجودی، نیازها و هدف خویش را به درستی بشناسد و با توجه به ویژگی‌ها، نیازها و هدف والای خویش و با استمداد از نیروی عقل و شریعت، خیر و شر خویش را شناسایی کند و ارزش‌هایی که او را در رسیدن به این هدف یاری می‌کند، تشخیص دهد و به آنها عمل کند و از ضلالت‌ها و رذایلی که او را از هدف یادشده دور می‌سازد، به حد نهایت پرهیز نماید. بنابراین، شناخت خود، می‌تواند

یکی از منابع و محتواهای آموزش ارزش‌ها به شمار آید. «ارزش‌ها در رابطه با انسان هستند که معنا پیدا می‌کنند. پس با شناخت دقیق خود و شناخت ارزش وجودی خود، می‌توانیم ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها را نیز شناسایی کنیم. انسان کامل انسانی است که با توجه به ماهیت وجودی خویش، ارزش‌های انسانی را بشناسد و آنها را در وجود خویش رشد داده و متبلور سازد؛ ارزش‌هایی همچون اخلاص، اطاعت و بندگی، اطاعت و عمل، ایمان، شکر، استغفار، ایثار، جهاد، حیا و...»^{۳۰}

۹. جامعه

«جامعه را مجموعه‌ای از ارزش‌های اجتماعی، فرهنگی، مذهبی، اقتصادی و اخلاقی می‌دانند که به نوبه خود در ساخت نظام ارزشی نقش بسزایی دارند؛ و ارزش‌ها عبارت‌اند از نهادهای اجتماعی و قوانینی که بر پایه اخلاقیات مردم شکل می‌گیرند. ارزش‌های فرهنگی، هسته اصلی حیات اجتماعی را به وجود می‌آورد. ارزش‌ها فرض‌ها و تصورات اصلی هستند که در هر فرهنگ، راجع به خوب و بد و امور ضروری و غیرضروری وجود دارند. دین، یکی از نهادهای بسیار مهم اجتماعی است که بر سایر نهادهای اجتماعی و بالنتیجه انواع رفتارها تأثیر می‌گذارد. ارزش‌های اجتماعی ممکن است به‌عنوان غایت یا وسیله برای رسیدن به سایر ارزش‌ها مورد استفاده قرار گیرند. آثربری می‌تواند از متن اجتماع و محیط طبیعی، محتوای آموزشی خویش را انتخاب و تدریس کند. «ارزش انسان بستگی به مجموعه بزرگ‌تری دارد که در آن قرار گرفته است. از این‌رو، برای شناخت ارزش‌های انسانی، ما نیازمندیم که «وجود انسان» را به‌همراه تمام آنچه که در این هستی وجود دارد و همچنین نقش «انسان» را در ارتباط با هر یک از واحدهای موجود در هستی، مورد مطالعه قرار دهیم.»^{۳۲}

بیلی، محیط را که اعم از محیط طبیعی و محیطی است که توسط بشر ساخته می‌شود و نیز روابط حاکم میان افراد را یک عامل مهم برای رشد و شکوفایی خود و دیگران و ساختن جامعه‌ای خوب می‌داند، و آنها را منبعی می‌نامد که می‌توان در آموزش ارزش از آنها به منزله محتواهای آموزشی استفاده کرد.^{۳۳}

۱۰. اسوه‌های جامعه و تاریخ

از آنجاکه ارائه الگو مؤثرترین و موفق‌ترین روش تربیتی است، قرآن کریم، اسوه‌ها، الگوها

و نمونه‌های عینی انسان‌های کمال‌یافته را معرفی می‌کند که در رأس همه آنان، رسول گرامی اسلام ﷺ، به‌عنوان سرمشق و اسوه قرار گرفته است: «ولقد کان لکم فی رسول الله اسوة حسنة». همه آنان مصداق‌های عملی در موقعیت‌های مختلف تاریخ و جامعه‌اند و الگوهایی هستند که فرا راه آدمی گذاشته شده و در دوران‌های تاریک بشری درخشیده‌اند. در مکتب تعلیم و تربیت قرآن، پیروی از سیره پیامبران و این نمونه‌های بزرگ تربیتی، با عمل به وظایف و احکام قرآن حکایتگر امکان عمل در واقعیت زندگی است.^{۳۴}

زندگی پیامبران بزرگواری چون حضرت آدم ﷺ (آل عمران: ۲۳؛ بقره: ۳۴)، حضرت ادریس ﷺ (مریم: ۵۷-۵۶)، حضرت نوح ﷺ (یونس: ۷۱)، حضرت هود ﷺ (اعراف: ۶۵)، حضرت صالح ﷺ (اعراف: ۷۳)، حضرت ابراهیم ﷺ (نساء: ۱۲۵؛ بقره: ۱۲۴)، حضرت لوط ﷺ (اعراف: ۸۰)، حضرت ذوالقرنین ﷺ (کهف: ۸۴-۸۳)، حضرت یعقوب ﷺ (بقره: ۱۳۲)، حضرت ایوب ﷺ (انبیاء: ۸۳)، حضرت شعیب ﷺ (اعراف: ۸۵)، حضرت موسی و هارون ﷺ (انبیاء: ۴۸؛ نساء: ۱۶۴)، حضرت اسماعیل ﷺ (مریم: ۵۵-۵۴)، حضرت الیاس ﷺ (صافات: ۱۲۵-۱۲۳) و

خود دفتری عظیم از محتوای آموزش ارزش‌هاست و فقط نیاز است که مربی با دقت و مطالعه کافی درباره ارزش مورد نظر، محتواهای لازم را برگزیند و در آموزش خود از آنها استفاده کند.

۱۱. رسانه‌های صوتی و تصویری

در ارتباط با نقش فیلم‌ها در تأثیرگذاری مثبت یا منفی بر افراد، به‌ویژه نسل جوان، می‌توان چنین گفت: «امروزه بر سر این موضوع توافق شده که با آغاز به کار تصاویر متحرک و فیلم‌ها، توانسته‌اند آگاهی و دیدگاه بشر را به پدیده‌های اجتماعی گسترش یا تغییر دهند؛ چراکه از کارکردهای اصلی فیلم و سینما آن است که به ما دیدگاه زیباشناسی خالص‌تر و دقیق‌تری از زندگی می‌دهد. فیلم‌ها هستند که می‌توانند طرح‌ها و الگوهایی برای صحبت، حرکت، ارتباطات اجتماعی و حتی فکر کردن خلق کنند. آنها نه تنها می‌توانند عشق ورزیدن، خندیدن، گریه کردن را نشان دهند، بلکه می‌توانند نشان دهند چگونه خشمگین شویم، تنفر بورزیم و انتقام بگیریم.»^{۳۵}

با توجه به تأثیر بسیار مهم رسانه‌های صوتی و تصویری، به‌ویژه فیلم‌ها، بر افراد به

خصوص مخاطبان جوان، می‌توان با انتخاب فیلم‌های مناسب که حاوی مضامین و محتوایی از ارزش‌های اخلاقی یا دینی باشند، این مفاهیم را به جوانان آموزش داد. بسیاری از برنامه‌های صوتی نیز می‌توانند با ارائه گفت‌وگویی مستقیم، مخاطبان را تحت تأثیر قرار دهند و تعالیم ارزشمندی را ارائه کنند. بنابراین، به‌جرت می‌توان رسانه‌های صوتی و تصویری را یکی از محتوای آموزش ارزش‌ها برشمرد.

نتیجه‌گیری

یک محتوای روشن و باکیفیت، به منزله اصلی‌ترین ابزار کار مربی می‌تواند امر آموزش ارزش‌ها را آسان سازد و بر غنای آن بیافزاید. کار آموزش، بدون در دست داشتن منبع و محتوایی که با تکیه بر آن بتوان آموزش ارزش‌ها را ارائه داد، عملاً مختل می‌شود؛ از این‌رو، باید محتوای آموزشی بر اساس اصول و قواعدی خاص تهیه و تنظیم شود که این اصول عبارت‌اند از: محتوای انتخاب‌شده باید از درجه بالای اهمیت برخوردار باشد و وقت‌متربی با ارائه محتوای بی‌فایده هدر نرود. محتوا باید بر اساس مفاهیم و اصولی که از نظر علمی صحیح و معتبرند انتخاب شود. همچنین محتوا باید سودمند باشد؛ یعنی بتواند دانشی را که در زندگی روزانه و آینده فراگیران کاربرد دارد، به او بیاموزد. محتوا باید با زمان آموزش و موقعیت‌های زمانی و مکانی مطابقت و همخوانی داشته باشد. محتوا باید انعطاف‌پذیر باشد؛ یعنی به‌گونه‌ای تهیه و تنظیم شده باشد که قابلیت رجوع به مسائل جانبی را داشته باشد. از سوی دیگر، محتوای آموزشی باید به‌گونه‌ای تهیه و تنظیم شوند که در راستای هدف اصلی آموزش باشند. همچنین قدرت جلب توجه و تمرکز حواس فراگیران را داشته باشند. محتوا باید با پیشینه تجربی فراگیر تناسب داشته باشد و پایه یادگیری مستمر و آموزش‌های بعدی باشد. همچنین باید به‌گونه‌ای باشد که به انواع فعالیت‌های یادگیری فرصت دهد.

محتوا باید با مراحل رشد و توان فراگیران تناسب داشته باشد و به رشد همه‌جانبه آنها کمک کند. از سوی دیگر، مربی باید محتوا را بر اساس روش آموزش انتخاب کند و در تهیه و تنظیم محتوا، به توالی مطالب (تقدم و تأخر مطالب) دقت کند و بکوشد تا مطالب محتوا از یک پارچگی لازم برخوردار باشند و به‌گونه‌ای تنظیم شوند که قابلیت تکرار داشته باشند. از محتوای مناسب برای آموزش ارزش‌ها می‌توان به قرآن، نهج البلاغه، تاریخ، جامعه، رسانه‌های صوتی و تصویری، تجربه، تاریخ، متون ادبی، اسوه‌های جامعه و تاریخ، ادعیه و احادیث و روایات و طبیعت اشاره کرد.

پی‌نوشت‌ها

۱. حسن شعبانی، مهارت‌های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس)، ۱۸۳.
 ۲. علی تقی‌پور ظهیر، مقدمه‌ای بر برنامه ریزی آموزشی و درسی، ص ۱۷۸.
 ۳. ر.ک: احمداحمدی، روانشناسی نوجوانان و جوانان شامل ویژگی‌های رفتاری، تحصیلی، شغلی، بزهکاری و اعتیاد.
 ۴. حسن شعبانی، مهارت‌های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس)، ص ۱۸۳.
 ۵. محبوبه سیدی، «تحلیل محتوای کتاب علوم تجربی چهارم ابتدایی بر اساس تکنیک ویلیام رومی و مقایسه محتوایی کتاب بر اساس هدف‌های رفتاری حیطه شناختی بلام»، دوفصلنامه، ش ۱، پیاپی ۳، ص ۴۹.
 ۶. رضوان، حکیم‌زاده، علیرضا کیامنش، محمدعطاران، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره راهنمایی با توجه به مسایل و مباحث روز جهانی در حوزه برنامه‌های درسی»، فصل‌نامه مطالعات برنامه درسی، ۱۳۸۶، ش ۵، ص ۲۷-۲۹.
 ۷. غلامرضاعزیزی، مقدمات برنامه ریزی آموزشی و درسی، ص ۶۴-۶۳.
 ۸. حسن ملکی، برنامه ریزی درسی (راهنمای عمل)، ص ۱۱۶-۱۱۷.
 ۹. غلامرضاعزیزی، مقدمات برنامه ریزی آموزشی و درسی، ص ۶۴-۶۳.
 ۱۰. همان، ص ۶۴.
 ۱۱. حسن ملکی، برنامه ریزی درسی (راهنمای عمل)، ص ۱۱۷.
 ۱۲. حسن شعبانی، مهارت‌های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس)، ص ۱۸۵.
 ۱۳. علی میرزاییگی، برنامه‌ریزی درسی و طرح درسی در آموزش رسمی و تربیت نیروی انسانی، ص ۱۶۵.
 ۱۴. حسن شعبانی، مهارت‌های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس)، ص ۱۸۰.
 ۱۵. ر.ک: الف.لوی، مشایخ، مبانی برنامه ریزی آموزشی (برنامه ریزی درسی مدارس).
 ۱۶. نعمت‌الله موسی‌پور، مبانی برنامه ریزی آموزش متوسطه، ص ۱۱۷.
 ۱۷. همان
 ۱۸. همان، ص ۱۲۲.
 ۱۹. محرم آقازاده، محمد احدیان، راهنمای عملی برنامه ریزی درسی، ص ۶۴.
 ۲۰. همان، ص ۶۴.
 ۲۱. علی میرزاییگی، برنامه‌ریزی درسی و...، ص ۱۹۹.
 ۲۲. محرم آقازاده، محمد احدیان، راهنمای عملی برنامه ریزی درسی، ص ۶۶.
 ۲۳. علی ابراهیمی، برنامه ریزی درسی (راهبردهای نوین)، ص ۱۰۹.
 ۲۴. مهدی موسوی کاشمیری، روش‌های تربیت، ص ۲۸.
 ۲۵. احمد نراقی، معراج السعادة، ج سوم، ص ۱۳۳-۱۳۰.
 ۲۶. محمدتقی رهبر، محمد حسن رحیمیان، اخلاق و تربیت اسلامی، ص ۷۹.
 ۲۷. نهج‌البلاغه، نامه ۳۱.
- ۲Richard Baily, *Teaching values and citizenship across the curriculum*, p. 10.
۲۹. شیرزمان فیروز، فلسفه اخلاقی ناصر خسرو و ریشه‌های آن، ص ۳۴.
 ۳۰. ر.ک: ژیلاد مرادی، درونی شدن ارزشها.
 ۳۱. ر.ک: پرویزصانعی، جامعه‌شناسی ارزش‌ها.

۳C.F: RR Gaur, R Sangal, GP Bag aria, *Introduction To Value Education*.

۲Richard Baily, *Teaching values and citizenship across the curriculum*, p. 10.

۳۴. رضا فرهادیان، مبانی تعلیم و تربیت در قرآن و احادیث، ص ۴۸۹.
۳۵. یگانه جوادی، حمید عبداللهیان، دین در رسانه، ص ۲۳۵.

منابع

- نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم، جمال، ۱۳۸۷.
- آفازاده، محرم و احدیان، محمد، *راهنمای عملی برنامه ریزی درسی*، تهران، نورپردازان (پیوند)، ۱۳۷۷.
- ابراهیمی، علی، *برنامه ریزی درسی (راهبردهای نوین)*، تهران، فکر نو، ۱۳۷۷.
- ابریشمی، احمد، *مثل شناسی و مثل نگاری*، تهران، زیور، ۱۳۷۷.
- احمدی، احمد، *روانشناسی نوجوانان و جوانان شامل ویژگیهای رفتاری، تحصیلی، شغلی، بزهکاری و اعتیاد*، اصفهان، مشعل، ۱۳۸۲.
- اعتصامی، پروین، *دیوان پروین اعتصامی*، قم، آل طه، ۱۳۸۹.
- تقی پور ظهیر، علی، *مقدمه‌ای برنامه ریزی آموزشی و درسی*، تهران، آگه، ۱۳۸۳.
- حکیم‌زاده، رضوان؛ کیامنش، علیرضا و عطاران، محمد، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره راهنمایی با توجه به مسایل و مباحث روز جهانی در حوزه برنامه‌های درسی»، *مطالعات برنامه درسی*، ش ۵، ۱۳۸۶، ۲۷-۵۴.
- جوادی یگانه، عبدالهیان، حمید، *دین در رسانه*، تهران، طرح آینده، ۱۳۸۶.
- رهبر، محمدتقی، رحیمیان، محمد حسن، *اخلاق و تربیت اسلامی*، تهران، سمت، ۱۳۷۷.
- سیدی، محبوبه، «تحلیل محتوای کتاب علوم تجربی چهارم ابتدایی بر اساس تکنیک ویلیام رومی و مقایسه محتوایی کتاب بر اساس هدف‌های رفتاری حیطه شناختی بلام»، دو فصلنامه، سال اول، ش ۱، پیاپی ۳، ۱۳۸۹.
- شعبانی، حسن، *مهارت‌های آموزشی و پرورشی (روشها و فنون تدریس)*، تهران، سمت، ۱۳۸۴.
- صانعی، پرویز، *جامعه شناسی ارزش‌ها*، تهران، گنج دانش، ۱۳۷۲.
- عزیزی، غلامرضا، *مقدمات برنامه ریزی آموزشی و درسی*، تهران، دبیرش، ۱۳۸۷.
- فرهادیان، رضا، *مبانی تعلیم و تربیت در قرآن و احادیث*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۸۷.
- فیروز، شیرزمان، *فلسفه اخلاقی ناصر خسرو و ریشه‌های آن*، اسلام آباد، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۳۷۱.
- مرادی، ژیلا، *درونی شدن ارزش‌ها*، تهران، مدحت، ۱۳۸۷.
- ملکی، حسن، *برنامه ریزی درسی (راهنمای عمل)*، چ ششم، تهران، مدرسه، ۱۳۸۳.
- موسی پور، نعمت‌الله، *مبانی برنامه ریزی آموزش متوسطه*، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۸۱.
- موسوی کاشمیری، مهدی، *روش‌های تربیت*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۹.
- میرزاییگی، علی، *برنامه ریزی درسی و طرح درسی و طرح درس در آموزش رسمی و تربیت نیروی انسانی*، تهران، سیطرون، ۱۳۸۰.
- نراقی، احمد، *معراج السعاده*، چ سوم، قم، علویون، ۱۳۸۹.